

1915. – 489 с. 20. Памятная книжка Киевской губернии на 1915 год. – Киев: Издание Киевского губернского статистического комитета, 1916. – 548 с. 21. Памятная книжка Подольской губернии за 1911 год / [Сост. Филимонов В. В.] – Каменец-Подольский: Типография подольского губернского правления, 1911. – 218 с. 22. Первая Всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Т.VIII. – Волынская губерния / [Под ред. Н. А. Тройницкого]. – Санкт-Петербург: Изд. СК МВД, 1904. – 281 с. 23. Первая Всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. / Т.XVI. – Киевская губерния – [Под ред. Н. А. Тройницкого]. – Санкт-Петербург: Изд. СК МВД, 1904. – 287 с. 24. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Т. XXXII. – Подольская губерния. [Под ред. Н. А. Тройницкого]. – Санкт-Петербург: Изд. СК МВД, 1904. – 285 с. 25. Статистические сведения о Подольской губернии за 1865–1866 гг. – [Сост. секретарем Демьяненко О.] – Каменец-Подольский: Типография губернского управления, 1868. – 50 с. 26. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край снаряженной императорским русским географическим обществом собранные Чубинским П. П.: в 7 т. Т.VII. – Санкт-Петербург: Типография К. В. Трубникова, 1872. – 608., табл. 27. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (ЦДІАК України), ф. 442, оп. 544, спр. 292, 71 арк. 28. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 620, спр. 323, 15 арк.

Андрей Бородий

РАЗМЕЩЕНИЕ И ЧИСЛЕННОСТЬ ЕВРЕЙСКОГО НАСЕЛЕНИЯ ПРАВОБЕРЕЖНОЙ УКРАИНЫ В XIX – НАЧАЛЕ XX СТ.

В данной статье охарактеризованы вопросы размещения и рост численности еврейского населения на территории Правобережья в XIX – начале XX в. Показано влияние политики российских властей на относительное и абсолютное количество евреев Правобережной Украины.

Ключевые слова: евреи, города, поселки, перепись, "полоса оселости".

Andriy Borodiy

THE LOCATION AND SIZE OF THE JEWISH POPULATION OF THE RIGHT-BANK UKRAINE IN THE XIX – EARLY XX CENTURY

This article describes the issue of deployment and increase the number of Jews in the Right-Bank Ukraine in XIXth at the beginning of XXth century. The influence of the policy of the Russian authorities on the relative and absolute number of Jews in the Right-Bank Ukraine.

Key words: Jews, cities, towns, census, "Pale of Settlement".

УДК 94(477)

Микола Москалюк

РОЗВИТОК ВИНОКУРНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ В УКРАЇНІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.

Стаття присвячена ключовим проблемам дослідження основних тенденцій розвитку винокурної промисловості в українських губерніях Російської імперії у зазначений період.

Ключові слова: обробна промисловість, винокуріння, губернія, Російська імперія, промисловий розвиток.

Важливе місце в економіці дореволюційної України займала винокурна промисловість. Спочатку винокуріння було масовим явищем. Воно велося найпримітивнішим способом і було доступне сільським господарям, що мали навіть невеликі кошти. Правом вільного винокуріння користувалися дворяни й козаки. У наступні роки відбувалося зменшення кількості винокурних заводів. Це скорочення викликане швидким ростом концентрації винокуріння на великих підприємствах і збільшення акцизу, який затримував зростання дрібного виробника спирту.

Об'єктом дослідження є соціально-економічні аспекти, пов'язані з розвитком винокурної промисловості.

Предмет дослідження – становлення та розвиток винокурної промисловості в українських губерніях Російської імперії у другій половині XIX – на початку XX ст.

Мета статті полягає у з'ясуванні ключових аспектів розвитку винокурної промисловості.

Виходячи із мети, поставлено завдання дослідити механізм формування і функціонування винокурної галузі у досліджуваний період.

Над проблемою дослідження працювали такі учені-дослідники, як В. Гульдман [3], І. Засухін [18], О. Нестеренко [20] та багато інших. Проте, на сьогоднішній день, залишається ще досить багато питань з розвитку винокуріння в Україні, які недостатньо досліджені.

Винокурна промисловість в Україні у дореформений період повністю перебувала у руках дворян (купці позбавлялися права займатися гуральництвом) і була тісно пов'язана із господарством маєтку. Більш вільні умови для приватного гуральництва в українських губерніях, ніж у Російській імперії, сприяли влаштуванню у маєтках дрібних винокурень, що не вимагало значних капіталовкладень; цьому сприяла монополія дворян на право виключного продажу горілки у власному маєтку (через що він міг її зразу ж збувати). Введення системи чарочних відкупів призвело до того, що дворяни-власники гуралень керувалися не потребами вільного ринку, а запитами чарочних відкупників, за підрядами яких здійснювали виробництво. Тим самим відкупи гальмували розвиток комерційного гуральництва і не створювали для поміщиків стимулів для вдосконалення виробництва.

Вузькість внутрішнього ринку, відсутність шляхів сполучення призводили до нагромадження залишків хліба у дворян, до його дешевизни, тобто гуральництво для дворян Правобережної та Лівобережної України було основним засобом реалізації хлібних залишків і тим самим підвищувало товарність дворянського маєтку. Усе це сприяло тому, що в Україні в останні дореформені десятиліття налічувалася значна кількість дворянських гуралень, а винокурна промисловість за кількістю закладів та вартістю продукції вийшла на перше місце у промисловій структурі кріпосної України.

Винокурна промисловість після реформи 1861 р. почала розвиватися у нових умовах. Скасування кріпацтва позбавило дворян-заводчиків дармової праці селян, змушувало їх перебудовувати своє господарство на ринкових засадах, в умовах вільної конкуренції. Перетворенню гуральництва із однієї з форм товарно-промислової діяльності дворян, зі складової частини маєтку в самостійну галузь великої ринкової промисловості, значною мірою сприяло також "Положення" від 4 липня 1861 р., згідно з яким, встановлювалися нові правила одержання акцизу з виробництва спирту та вводився патентний збір із заводів. Згідно з ним, визначалася норма виходу спирту, за яку заводчика зобов'язували сплачувати акциз, залежно від сировини і точно визначеної продуктивності заводу. Був встановлений найменший розмір виробництва: при місткості квасильних діж не менше як 540 відер, що забезпечувало одержання упродовж періоду виробництва не менше як 2250 відер спирту (при цьому діжі кожного порядку мали б бути однієї міри). З 1861 р. акциз встановлено у розмірі 4 копійки (коп.) з градуса спирту (4 карбованців (крб.) сріблом з відра спирту), а з 1864 р. – 5 коп. з градуса (або 5 крб. сріблом з відра спирту). Патентний збір брався із заводу, залежно від місткості його квасильних діж – 10 крб. за місткість у 540 відер і далі з кожних 540 відер – по 10 крб. У 1865 р. розмір патентного збору був підвищений удвічі. Згідно з спеціальним циркуляром міністерства фінансів від 23 квітня 1864 р., припинялася видача грошових позичок на гуральництво. Хоча право винокуріння залишалося за казною і дворянством, підприємцям дозволялося брати гуральні в оренду.

Внаслідок уведення нового акцизного "Положення" в Україні відразу ж припинили існування декілька сотень дрібних поміщицьких гуралень, ті, що за розмірами були менше встановленої межі – 540 відер місткості усіх квасильних діж. Крім того, акцизне "Положення" давало значні переваги заводам із поліпшеною технологією. Так, якщо виробництво на гуральні було недосконале, то виходив "недокур" (вихід спирту менше норми), а дворянин-заводчик мав збитки від нарахування акцизу до норми; якщо ж перегонка на заводі була поставлена добре, то одержували "перекур" (вихід спирту вище норми), який майже не обкладався акцизом, або обкладався на половину.

На Київщині із 350 винокурень, зафіксованих у 1861 р., у 1870 р. залишилося 239, у 1883 р. – 108. Хоча загальна виробнича потужність не знизилася, відбувалася інтенсивна концентрація. Внаслідок цього дворяни, окрім значних прибутків, втрачали і продукти переробки, які, наприклад, використовувалися для відгодівлі худоби. Промислові ж винокурні, навпаки, процвітали завдяки звільненню від податків за перевищення встановлених державою норм. Кон'юнктура була вигідною. У березні 1891 р. цей указ скасовано. Знову були оподатковані великі винокурні й зменшені податки з малих. Цим самим указ надавав можливість землевласникам, стурбованим закриттям кордонів для експорту зерна. Це, зокрема, означало, що 88 винокурень Поділля, 9 з яких виробляли половину всієї продукції, мали скоротити свою діяльність на половину, звільнивши місце для сміливих підприємців [41, с. 206–207].

Отже, оскільки акциз брався не за дійсним виходом спирту, а за нормами, то зрозуміло, що власник гуральні намагався з даної кількості сировини одержати найбільшу кількість спирту, розширити масштаби виробництва, ввести кращу технологію. Раніше дворянин-заводчик, сплативши акциз з дійсно викуреної кількості спирту (до того ж пільговий акциз щодо дрібних і

недосконалих гуралень), не мав стимулу до поліпшення якості сировини, збільшення норм виходу спирту, технічного удосконалення власного заводу. В пореформений період, завдяки вільному продажу горілки, фактичній ліквідації монополії, вільним цінам на ринку, з'явилася конкуренція між заводчиками.

Перехід до великої машинної індустрії у гуральництві відбувався в умовах концентрації виробництва. Так, уже на початку 60-х років XIX ст., внаслідок скасування кріпацтва, різко зменшується кількість гуралень.

У 1862–1863 рр. у Російській імперії працювало 4009 горілчаних підприємств, з них в українських губерніях – 1485, або понад 37 %. У перерахунку горілки на безводний спирт цього року його було викурено 23796 тис. відер, з яких підприємства України давали 7359 тис. відер, або близько 31 % загального виробництва. Як у цукровій промисловості, так і у горілчаній, у наступні роки, різко зменшувалася кількість підприємств, але це не вело до зменшення їх продукції, навпаки, вона помітно зростала. Згідно з даними за 1883–1884 рр., в українських губерніях Російської імперії кількість діючих заводів скоротилося до 550 і становила 27 % від загальної кількості їх в імперії.

Незважаючи на таке скорочення, виробництво спирту зросло до 8972 тис. відер (близько 30 %). У 1899–1900 рр. в Україні працював 421 завод (з 2018 в Російській імперії), які виробили 18419 тис. відер спирту (до 58 %) [39, арк. 3–39 зв.]. Також варто відмітити, що в 1872 р. у Київській губернії відбувається збільшення виробництва винокурної продукції і зменшення цукрового виробництва, пов'язане із поганим урожаєм цього року [44, арк. 7].

У винокурній промисловості у пореформений період і надалі здійснюється інтенсивний процес концентрації виробництва. Так, кількість гуралень, особливо упродовж 70–80-х років, неухильно зменшується. За цей період припинили існування 1026 підприємств і на 1887–1888 рр. в Україні налічувалася всього 451 гуральня. Водночас виробництво спирту залишилося (в цілому в Україні) приблизно на тому ж рівні. Проте середня продуктивність однієї гуральні швидко зростала, особливо – збільшення продуктивності гуральні спостерігається у 80-х роках XIX ст. (з 5, 5 тис. відер до 16, 1 тис. відер) [14, арк. 6–7].

У цілому, винокурне виробництво, яке у першій половині XIX ст. посідало основне місце в промисловості України, у другій половині XIX ст. мало другорядне значення. Це пояснюється тим, що у цей час розвинулося залізничне будівництво, у зв'язку з чим відкрилася широка можливість для вивозу хліба за кордон та у віддалені райони імперії. Винокурні підприємства перестали бути єдиним ринком збуту хліба для багатьох районів. Наведений факт не був єдиним і вирішальним для будь-якого, у тому числі для тогочасного економічного процесу.

Динаміка розвитку винокурної промисловості свідчить про те, що, якщо у Російській імперії кількість винокурних заводів щороку поступово зростала, то в українських губерніях у 1906–1908 рр. вона спочатку зменшилася з 583 до 561 і лише пізніше почала зростати. У 1910–1911 рр. у цих районах вже працювало 620 заводів.

Винокуріння розвивалося також і на Волині. Зокрема, початок волинського хмелярства ініційовано чехами. Першу плантацію закладено у селах Підцурків і Глинськ Дубенського повіту наприкінці 60-х років XIX ст. У Волинській губернії на початку XX ст. було біля 2500 десятин хмелевих плантацій із виробництвом від 100 тис. до 150 тис. пудів на рік. Зокрема, на Голодеківському винокурному заводі Волинської губернії у січні 1882 р. було викурено спирту 267154 [5, арк. 2 зв.].

Неврожай хмелю у 1899 р. разом із конкурентоздатністю цієї продукції у використанні та для пивоваріння викликав неабияке подорожчання сировини. Зокрема, 1 пуд вартував 30–35 крб. вищого гатунку. На початку листопада 1899 р. у Російській імперії взагалі не було запасів хмелю [43, с. 71].

Конкурс хмелю, проведений у 1906 р. в Житомирі, свідчив про те, що волинський хміль не гірший за якістю від закордонного. У цей період виробництво його у губернії становило 60 % всього хмелю, вирощеного у Росії [6, арк. 48].

У повідомленні інструктора з хмелярства Волині у 1910 р. наголошувалося на тому, що для покращення виробництва продукції і для повного оснащення хмільника потрібно побудувати будинок для холодного зберігання продукції, інвентаря й повітряної сушки. Щорічне фінансування його мало б обходитися у 1000 крб. У звіті інструктора з хмелярства Волинської губернії І. Засухіна повідомлялося, що у 1910 р. в губернії було 2500 десятин хмелевих плантацій з виробництвом від 100 до 150 тис. пудів щороку. Таким чином, загальна сума капіталу, вкладеного у виробництво хмелю, в усій губернії, дорівнювала 3 млн крб. Загальні затрати з виробництва продукції з боку власника сягали щорічно 700 тис. крб. Наприклад, у цей період на Волині вартість виробництва 1 пуда хмелю дорівнювала – 7 крб., в Богемії – 10–13 крб., у Баварії – 9–10 крб. і в Англії – 14 крб. [7, арк. 33–34 зв.].

Усіх винокурних заводів у 1911 р. на Волині було 135 [19, с. 3], у 1912 р. – 134 [21, с. 46–47]. У Київській губернії в 1865 р. існувало 158 винокурних заводів, 1885 р. – 94 [20, с. 136], 1898 р. – 62 [22, с. 42], у 1905 р. – 67 [23, с. 54], у 1907 р. – 69 [24, с. 69] і в 1908 р. – 71 [25, с. 82]. Проте у 1878 р. із 138 винокурних заводів губернії працювало 127, які виготовили продукції на 14079262 крб. У 1880 р. на Київщині існувало 104 винокурних заводи, так як у 1870 р. їх нараховувалося 239, що призводило до негативних наслідків у сільському господарстві, тому що вони змушували більшість землевласників замість переробки на місці сирової продукції свого господарства, продавати її, а це позбавляло їх можливості збільшувати вирощування худоби і забезпечувати ґрунт необхідними поживними речовинами.

Винокуріння було однією із прибуткових статей у Чернятинському маєтку М. Львової (Літинський повіт Подільської губернії). Завод у складі маєтку був придбаний власницею 1864 р. До початку 90-х років XIX ст. він перебував в оренді і приносив 1200 крб. прибутку. У 1891 р. орендні відносини припинені і винокуріння здійснювалося за рахунок власниці. Виробничий процес залишався примітивним, тому прибутковість була невисокою – 678 крб. У 1897 р. завод реконструйовано. Акцизним відомством дозволено викурювати до 10 тис. літрів, пізніше цей показник збільшено до 15,5 тис. [41, с. 207].

У 1861–1862 рр. казенною палатою видано винокурним заводам Поділля 261 свідоцтво на право випуску продукції [15, арк. 32]. У 1862 р. в Подільській губернії було 4 горілчаних заводи, 1863 р. – 2 і 1864 р. – 3 [4, с. 34–35]. У 1887 р. було 88 заводів [3, с. 177], 1890 р. – 94 [27, с. 23], у 1891 р. – 88 [28, с. 27–28], 1892 р. – 80 [29, с. 30], 1893 р. – 81 [30, с. 29], 1895 р. – 83 [31, с. 35], 1896 р. – 82 [32, с. 42], 1897 р. – 79 [33, с. 30], 1899 р. – 73 [34, с. 68], 1901 р. – 75 [35, с. 55], 1903 р. – 86 [36, с. 49], 1905 р. – 89 [37, с. 39] і 1909 р. – 92 [42, с. 35].

У 1912 р. винокурне виробництво на Поділлі посідало перше місце серед губерній колишньої Російської імперії, виготовивши зазначеного року 6255 тис. відер спирту. Перед Першою світовою війною на Поділлі нараховувалося 99 гуралень із загальною сумою основного капіталу 7500 тис. крб., тобто забезпечення основним капіталом однієї гуральні становило близько 7,5 тис. крб. [2, с. 49]. Розмір основного капіталу окремих гуралень Поділля коливався від 20 до 350 тис. крб. (Уладівська гуральня відзначилася найбільшою продуктивністю – 36000000^о на рік). З основним капіталом у 200–300 тис. крб. було чотири гуральні (Бершадська, Немирівська, Сутинська і Чечельницька), що виготовляли відповідну продукцію (10–30 тис. градусів) спирту, а 100–200 тис. основного капіталу мали 10 гуралень; решта 84 були забезпечені від 20 до 100 тис. крб. основного капіталу. Загальна кількість продукції усіх гуралень Подільської губернії становила 1911 р. 255220000^о на суму 6262000 крб. [2, с. 50].

Поряд із Правобережною Україною помітний розвиток винокуріння отримало в Харківській губернії – щороку вироблялося продукції на 3 млн крб. Найбільшими винокурними заводами були підприємства Кеніга (95 тис. крб.), Строганових (90 тис. крб.) [41, с. 207].

Характеризуючи винокуріння Полтавської губернії, слід відмітити і той факт, що дирекція Дячковського винокурного заводу написала звернення про те, що цей завод у плані "перекуру" сировини різко відрізняється від інших заводів губернії і знаходиться на одному щаблі розвитку із заводами Катеринославської губернії та просить керуючого акцизними зборами Полтавської губернії призначити у 1913 р. адекватну ціну на спирт [13, арк. 3–3 зв.].

Відомості окружного акцизного управління Чернігівської губернії за 1863 р. свідчать про те, що сума акцизу при нормальному виробництві спирту на Рябівському заводі становила 14064 крб. 86 коп., Гудівському – 11395 крб. 12 коп. і Брезгунівському – 10526 крб. 40 коп. [16, арк. 23 зв.]. У 1906 р. Чернігівське акцизне управління нарахувало у губернії 2 спиртоочисних заводи, 9 винокурних заводів із спиртоочисним відділенням і 111 винокурних заводів [17, арк. 1–4 зв.].

Катеринославська губернія також славилася винокурною промисловістю. Зокрема, у 1861 р. тут було 1826 будинків з продажу спиртних напоїв і 124 ренських підвали [8, арк. 28]. У 1896–1897 рр. тут існувало 10 винокурних заводів, 2 спиртоочисних, 16 пивоварних, 1 медоварний (виготовив пива і меду в цей період 585 тис. відер). На цих заводах працювало 612 чоловіків і 171 жінка. Осіб, молодших 15 років, нараховувалося 63 [40, с. 19–21].

Винокурна промисловість займала важливе місце у Херсонській губернії. У 1885 р. в Одесі було 8 горілчаних заводів, 4 пивоварних, 1 цукрово-рафінадний [10, арк. 80–81].

У 1896 р. у Херсонській губернії виготовлено 709251 відер хлібного вина, 26533 відер хлібної горілки. У Таврійській губернії у цей час виготовили 86440 відер хлібного вина і 21719 відер хлібної горілки. У 1896 р. на Херсонщині у містах нараховувалося 346 будинків з продажу напоїв, 366 ренських підвали і 104 трактирних заклади, а у Таврійській – відповідно 30,12 і 35 [11, арк. 5 зв. – 6]. У 1897 р. винокурна промисловість Херсонщини сконцентрувалася, в основному, у

Елисаветградському і Олександрівському повітах губернії, де було 15 заводів. Зі всіх підприємств 5 були комерційного характеру [26, с. 11].

У період 1913–1914 рр. у Херсонській губернії працювало 36 винокурних заводи, в тому числі Миколаївський винокурний завод, який належав до Херсонського акцизного управління та Одеський дріжджо-винокурний завод. Загальний вміст усіх квасильних чавунів становив у цей період 150634 відер. Із цих 36 заводів 30 відносилися до сільськогосподарського типу, а 6 – до промислового. 34 заводи експлуатувалися їхніми власниками, а 2 – були в оренді. Паточний спирт викурювався такими заводами: Остапівським та Інгільським. Перший викурював 1010,5 відер, а другий – 2206,7. Дріжджовий спирт виготовлявся також на Одеському дріжджо-винокурному заводі [9, арк. 1–2]. За обсягом виробництва на початку XX ст. перше місце у Херсонській губернії (без Одеси), як і в інших районах, також займала винокурна промисловість (із 57 заводів працювало 35) [38, с. 47].

Винокуріння у північній і лісостеповій частині Наддніпрянщини було тією основою, навколо якої розвивалося усе народне господарство [1, с. 26]. В окремих районах України ці процеси мали певні відмінності. Особливо інтенсивно і швидкими темпами процеси концентрації виробництва здійснювалися на Київщині. Швидкі темпи розвитку виробництва спостерігаємо і у південних губерніях, хоча питома вага цих районів у виробництві спирту була незначною. Процеси концентрації відбувалися за рахунок ліквідації дрібних гуралень "сільськогосподарського" типу, побудованих ще у пореформений період і виникнення нечисленних, але відносно великих підприємств фабрично-заводського типу. У ході концентрації виробництва відбувалися корінні зміни у характері самого винокурного виробництва.

У 1907 р. в Україні було 569 винокурних заводи. Крім того, було 203 броварні і 154 медоварні заводи. Винокурні заводи були в усіх українських губерніях, але найбільшого поширення винокуріння набуло, як вже згадувалося, у Південно-Західному краї. Так, із 586 винокурних заводів Наддніпрянщини, в 1913 р. у Південно-Західному краї було 300, які виробляли 13497 тис. відер 40° спирту, або 11,6 % загальноімперського виробництва. Щорічний прибуток винокурної промисловості Південно-Західного краю становив 9374,2 тис. крб. [45, арк. 98–98 зв.]. Проте тенденція до нарощування виробництва винокурної промисловості спостерігалася і надалі. Кількість викуреного спирту в Російській імперії у 1901–1914 рр. подано у таблиці.

	1901–1905	1906–1910	1911–1913	1914
Кількість викуреного спирту в млн відер у 40°	82,1	108,4	124,2	102,5
Кількість використаного спирту в млн відер у 40°	70,8	87,7	99,6	55,1

[12, с. 21].

Отже, у період до 1914 р. винокурна промисловість мала важливе значення для сільського господарства. На винокурних заводах перероблялося 15 % усього врожаю картоплі. Правда, з розвитком цукрової промисловості, роль картопляного винокуріння починає знижуватися, але у деяких губерніях – в Подільській і Волинській – переробка картоплі на винокурних заводах все ж досягла 35–40 % врожаю.

Список використаних джерел

1. Воблый К. Г. Опыт истории свекло-сахарной промышленности СССР. (До освобождения крестьян 1861 г.) / К. Г. Воблый. – М.: Издание правления сахаротреста, 1928. – Т. 1. – 412 с.
2. Городецкий С. Сільське господарство Поділля перед світовою війною / С. Городецький. – Вінниця, 1929. – 210 с.
3. Гульдман В. К. Подольская губерния. Опыт географическо-статистического описания / В. К. Гульдман. – Каменец-Подольский, 1889. – 414 с.
4. Демьяненко А. Статистические сведения о Подольской губернии за 1862, 1863 и 1864 годы / А. Демьяненко. – Каменец-Подольский, 1865. – 69 с.
5. Держархів Житомирської обл., ф. 120, оп. 1, спр. 262, 49 арк.
6. Держархів Житомирської обл., ф. 187, оп. 1, спр. 1, 46 арк.
7. Там само, ф. 532, оп. 1, спр. 19, 46 арк.
8. Держархів Одеської обл., ф. 3, оп. 1, спр. 66, 44 арк.
9. Держархів Одеської обл., ф. 33, оп. 1, спр. 105, 13 арк.
10. Там само, ф. 274, оп. 1, спр. 30, 117 арк.
11. Держархів Одеської обл., ф. 274, оп. 1, спр. 39, 243 арк.
12. Ден В. Э. Положение России в мировом хозяйстве. Анализ русского экспорта до войны. Статистический очерк / В. Э. Ден. – Петроград, 1922. – Вып. 1. – 168 с.
13. Держархів Полтавської обл., ф. 716, оп. 1, спр. 12, 26 арк.
14. Держархів Харківської обл., ф. 532, оп. 1, спр. 17, 32 арк.
15. Держархів Хмельницької обл., ф. 228, оп. 1, спр. 3323, 30 арк.
16. Держархів Чернігівської обл., ф. 138, оп. 1, спр. 2, 70 арк.
17. Держархів Чернігівської обл., ф. 138, оп. 1, спр. 14, 13 арк.
18. Засухин И. О положении хмелеводства на Волыни и мерах к его улучшению и развитию / И. О. Засухин // Сельскохозяйственная хроника Волынской губернии. – 1910. – № 2. – С. 22–40.
19. Кругляк Б. А. Торговельна буржуазія в Україні (60-ті роки XIX ст. – 1914 р.) / Б. А. Кругляк // Український історичний журнал. – 1994. – № 6. – С. 72–81.
20. Нестеренко О. О. Розвиток промисловості на Україні: в 2 ч. / О. О. Нестеренко. – К.: В-во Академії наук Української РСР, 1962. – Ч. 2: Економічна підготовка Великої Жовтневої соціалістичної революції. Фабрично-заводське виробництво. – 1962. – 580 с.
- 21.

Обзор Волынской губернии за 1912 год. – 104 с. 22. Обзор Киевской губернии за 1898 год. – 134 с. 23. Обзор Киевской губернии за 1905 год. – 130 с. 24. Обзор Киевской губернии за 1907 год. – 166 с. 25. Обзор Киевской губернии за 1908 год. – 187 с. 26. Обзор Одесского градоначальства за 1897 год. – Одесса, 1898. – 33 с. 27. Обзор Подольской губернии за 1890 год. – 144 с. 28. Обзор Подольской губернии за 1891 год. – 156 с. 29. Обзор Подольской губернии за 1892 год. – 182 с. 30. Обзор Подольской губернии за 1893 год. – 171 с. 31. Обзор Подольской губернии за 1895 год. – 208 с. 32. Обзор Подольской губернии за 1896 год. – 207 с. 33. Обзор Подольской губернии за 1897 год. – 176 с. 34. Обзор Подольской губернии за 1899 год. – 252 с. 35. Обзор Подольской губернии за 1901 год. – 215 с. 36. Обзор Подольской губернии за 1903 год. – 195 с. 37. Обзор Подольской губернии за 1905 год. – 164 с. 38. Парасунько О. А. Положение и борьба рабочего класса Украины (60–90-е годы XIX в.) / О. А. Парасунько. – К.: И-во Академии наук УССР, 1963. – 576 с. 39. Российский государственный исторический архив, г. Санкт-Петербург, ф. 18, оп. 4, д. 255, 110 арк. 40. Статистико-экономический обзор Екатеринославской губернии за 1897 год. – Екатеринослав, 1898. – 80 с. 41. Темірова Н. Р. Поміщики України в 1861–1917 рр.: соціально-економічна еволюція / Н. Р. Темірова. – Донецьк: ДонНУ, 2003. – 319 с. 42. Филимонов В. В. Памятная книжка Подольской губернии на 1911 год / В. В. Филимонов. – Каменец-Подольский, 1911. – 218 с. 43. Хмелевая промышленность в России вообще и, в частности, в западном крае в 1898 г. // Воłyнь. – 25 июня 1899. – № 48. 44. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК), ф. 442, оп. 52, спр. 437, 62 арк. 45. ЦДІАК, ф. 575, оп. 1, спр. 183, 276 арк.

Николай Москалюк

РАЗВИТИЕ ВИНОКУРЕННОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В УКРАИНЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX – НАЧАЛЕ XX В.

Статья посвящена ключевым проблемам исследования основных тенденций развития винокуренной промышленности в украинских губерниях Российской империи в отмеченный период.

Ключевые слова: отделочная промышленность, винокурение, губерния, Российская империя, промышленное развитие.

Mykola Moskalyuk

THE DEVELOPMENT OF DISTILLING INDUSTRY IN UKRAINE IN THE SECOND HALF OF THE 19TH EARLY 20TH CENTURY

The article is dedicated to key problems of the research of the main tendencies in the development of distilling industry in Ukrainian provinces of the Russian Empire in the above-mentioned period.

Key words: finishing industry, distillation, province, Russian Empire, industrial development.

УДК 94(477.84): 329.14 "XIX"

Юрій Яковлєв

РУСЬКО-УКРАЇНСЬКА РАДИКАЛЬНА ПАРТІЯ НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ В КІНЦІ XIX СТ.

Зроблено спробу висвітлити місце і роль Русько-української радикальної партії у суспільно-політичному житті Тернопільщини впродовж 1890-х рр. Простежено передумови утворення та висвітлено основні напрямки організаційно-політичної роботи партії впродовж досліджуваного періоду. Проаналізовано участь радикальної партії у виборчих кампаніях до Державної Ради та Галицького крайового сейму, що відбувалися на теренах краю. Показано діяльність Дмитра і Яцька Остапчуків, П. Думки, А. Шмітельського, С. Шмітера та інших партійних діячів, які активно працювали на Тернопільщині. Охарактеризовано ставлення місцевих радикалів до політичного протистояння та внутрішньої боротьби всередині радикальної партії.

Ключові слова: Русько-українська радикальна партія, Тернопільщина, радикали, парламент, сейм.

Період кінця XIX ст. ознаменувався політизацією українського національного руху та формуванням модерних політичних партій. У жовтні 1890 р. виникла перша українська політична партія європейського зразка – Русько-українська радикальна партія (далі – РУРП). Серед активних діячів якої було чимало уродженців Тернопільщини (П. Думка, Д. Остапчук та ін.), які відіграли важливу роль в організаційному становленні партії, доклавши чимало зусиль у піднесенні національної свідомості українського населення Східної Галичини.